

ГРЕХ И ПРОКЛЕТСТВО У УСМЕНИМ КАЗИВАЊИМА О СРПСКОЈ РЕВОЛУЦИЈИ (1804-1815)

Сажетак: У готово свим традицијама издаја спада међу најтеже грехове. У српској усменој традицији, а потом и у писаној, уобличио се мит о косовској издаји, чија је последица пропаст српске средњовековне државе и потпадање под вишевековно турско ропство. Иако је реч о историјској неистини, грех се временом приписао српском феудалцу и владару Вуку Бранковићу, који је потом у српској традицији постао симбол и синоним издаје. Непуних пет векова затим, када се приступило борби за ослобођење и стварање нове српске државе, овај се мит поново актуелизовао, јер је, у одсудним тренуцима, постојала велика бојазан од издаје. Аутор у раду разматра развијање овог мотива у анегдотској грађи о Првом српском устанку указујући на његове особености и модификације.

Кључне речи: грех, издаја, проклетство, обичајно право, Први српски устанак, анегдота.

У готово свим традицијама и њиховим системима народног обичајног и кривичног права сваковрсне појаве *издаје* спадају међу најтеже преступе, а посебно су драстичне оне које доводе у питање судбину читавог народа. Узгред речено, Данте Алигијери је издајнике (пријатеља, добротвора, домовине), као највеће грешнике, сместио у девети круг пакла, да пребивају у вечном леду, надомак самог Луцифера. У српској усменој традицији, а потом и у писаној, уобличио се мит о косовској издаји, чија је последица пропаст српске средњовековне државе и потпадање под вишевековно турско ропство. Иако је реч о историјској неистини, грех се временом приписао српском феудалцу и владару Вуку Бранковићу, који је потом у српској традицији постао симбол и синоним издаје. Непуних пет векова затим, када се приступило борби за ослобођење и стварање нове српске државе, овај се мит поново снажно актуелизовао, јер је у одсудним тренуцима постојала велика бојазан од издаје. Према причању Петра Јокића, када је прота буковички Атанасије Антонијевић заклињао устанике на верност, истакао је: „Опомените се шта би с нама на Косову, кад издаде Вук. То ће исто и сада бити, него треба да се сами пред Богом и један друом обећате да о издаји ни помислити нећете”.¹ Други извор наводи како су пред пропаст Устанка Турци из Босне Србима преко Дрине викали: „Предајте се, родио вам се опет Вук Бранковић да вас изда, опет сте изгубили царство.”² Такође, када се 1813. године поверљиви Карађорђевићев сарадник Гаја Пантелић распитивао код стодвадесетпетогодишњег Турчина о српским устаничким изгледима, старац му је рекао: „Не можете се одржати зашто вам се родио Вук Бранковић. Цару се подватио да ће истребити кукољ из пшенице. Издати сте.” Пантелић даље открива алегорију како је тиме мислио на Милоша Обреновића.³

¹ *Казивања о српском устанку 1804*, приредила Драгана Самарџић, СКЗ, Београд, 1980, 167.

² *Историјски гласник*, 1-2, Београд, 1954, 234.

³ *Казивања о српском устанку 1804*, 104.

Издајство се приписује и многим другим знатнијим савременицима Устанка, јер је народ у неслози и издаји старешина видео глани узрок пораза и пропасти. Грех издаје народ памти и не прашта. У традицији се налазе разноврсни примери тешких злочина који се дају опростити (нпр. неосвећено убиство), али нема упамћеног случаја који сведочи о опраштању греха издаје. По правилу за преступника су предвиђене најсуровије мере кажњавања. Илустративне су приповести о судбини устаничког војводе Милоја Петровића Трнавца (из села Трнаве). Милоје се током Устанка одликовао јунашвом приликом освајања Београда 1806. године, али се неславно понео 1809. године када је због свађе са Петром Теодоровићем Добрњцем препустио пропасти на Чегру војводу Стевана Синђелића и његове Ресавце. Још се приповеда како је од паше нишког „пуну лубеницу дуката примио да изда Србе на Каменици“, када је настрадало око три-четири хиљаде устаника.⁴ Због срамног држања на Каменици Милоје буде лишен звања, истеран из устаничке службе и протеран у Остружницу где је имао имања. Но, и иначе је био имућан, јер се за време Устанка био веома обогатио и „овезирао“. Међутим, и тамо настави да ради о издаји. Сматра се да је припремао буну против Црног Ђорђа, те да је и учествовао у убиству Марка Катића, после чега је пребегао у Аустрију. Карађорђе га онда потражи од Аустријанаца који га зарад неких Вождових обећања изруче Луки Лазаревићу у Шабац. Александар, Лукин син, приповедао је како је Милоје обрицао његовом оцу седамдесет хиљада дуката да му поштеди живот. Но, овај му само повери да ће га смрт сустићи онда када се тому најмање нада, те Милоја једном изненада убију Лукини момци, а његову главу пошаљу у Београд. Одрубљена Милојева глава на тањиру буде изнесена на сто, пред Београдску цркву, Београђанима на углед, поругу и гнушање. Међутим, проклетство издаје, сматра се, не погађа само директне виновнике, већ се, по правилу, протеже и на грешничко потомство, те се у казивањима особито наглашава да је Милоје Трнавац остао без наследника, односно да му се затрло семе.⁵ *Из зла рода да није порода*, вели пословица. Због греха појединца може да испашта и читава његова друштвена средина. Древни интернационални мотив наследног или колективног греха у српској традицији утемељен је и у турској кривичној и казненој пракси која је примењивана у Србији онога времена. Наиме, Вук Караџић у *Рјечнику* (1818), тумачећи реч „крвнина“, наводи да крвнину „не плаћа само онај који је учинио крв, него све оно село (а кашто и више оближњи села заједно) ње је крв учињена“.⁶ Отуда највероватније пословица *Грех једног цело село плаћа*. Због греха издаје може да испашта и читав народ којему преступник припада.⁷ Стога се Милојево и Добрњчево устаничко издајство на Каменици 1809. године тумачи као последица проклетства српске косовске издаје с краја XIX. века. О томе сведочи и Константин Ненадовић: „То издајство и то проклетство Косовско улило се у Каменици у душу Петра Добрњца и Милоја, те они издадоше браћу и земљу своју, и доведоше Србију скоро до пропасти. О! Издајо нечуло ти се никад више у Србству то злокобно име.“⁸

⁴ Константин Н. Ненадовић, *Живот и дела Кара-Ђорђа и његови Војвода и јунака*, књ. II, Беч, 1884, 825-826.

⁵ Исто, 825-827; Милан Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијег доба*, Београд, 1888, 528-530.

⁶ Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник* (1818), *Сабрана дела Вука Караџића*, прир. Павле Ивић, Просвета, Београд, 1966, 338.

⁷ Fedro Čulinović, *Narodno pravo, zbornik pravnih misli iz naših narodnih umotvorina*, Beograd, 1938, 155.

⁸ К. Ненадовић, II, 826.

Казивања о Милојевој смрти истичу моменат задовољења народне правде. Међутим, у збиљи постоји велики број примера у којима не долази до извршења земаљске и световне правде, односно до насилног прекида живота преступниковог, а за кога се, према мишљењу јавног мњења, може устврдити да то заслужује. У тим случајевима, домишљају се разноврсни сижеи којима се активирају воља и моћ више инстанце, односно испуњење Божје правде. Такви садржаји засновани су на уверењу да се грех не да сакрити и да ће се за учињена недела неминовно испаштати. Ову поруку истичу некоје пословице: *Свако дело дође на видело; Бог види опачину кроз дебелу облачину; Неправда вапи у небо; Старија је Божја но царева*, итд. Тако традиција преноси како је Милојев саучесник каменичке издаје, Петар Теодоровић Добрњац, свршио живот у пакленим мукама. Наиме, он је иако посве самовољан, био јунак на гласу, све док 1809. године није судбину устаничке Србије подредио сукобу око старешинства са Милојем Трнавцем. После каменичке пропасти, Добрњац је у друштву српских непријатеља, Константина Константиновича Родофиникина и митрополита Леонтија, напустио Србију и боравио у Влашкој, одакле се потом, уз Карађорђево допуст, поново вратио у Србију. Међутим, због непослушности 1811. године бива заједно са Миленком Стојковићем изгнан из домовине. И потом је наставио да ровари против Карађорђа, дакле у крајњој инстанци и против Устанка, јер је Вожд постао његовим симболом. Предање казује како је у туђинству патио „од неке гадне болешчине и није се могао с душом растати, докле није пред Србима које је себи призвао, исповедио и признао да је издао Србе на Каменици”. Тек је тада 1828. године као издајник испустио душу у Јашу. Одбаченом од пријатеља, сабораца и сународника, грешнику се једино на сахрани десио Тодор Хербез. Проклетство се пренело и на потомство које се затрло. Прича се да су му синови умрли у Петровграду, а кћер Љубинка није имала породе. Стевана Добрњца, Петровог брата, убио је кнез Милош због дизања буне против њега.⁹

Неславно је живот свршио и београдски митрополит Леонтије Ламбровић, пореклом Грк, коме је световно име било Лазар Ламброс. Иако историографија није посведочила толике његове грехе, овај је владика у српској усменој традицији остао осликан најтамнијим бојама. За њега се тврди да је на место београдског мирополита дошао преко крви свога добротвора, митрополита Методија, који га је као сироче себи узео, однеговао га, закалуђерио и наденуо му духовно име Леонтије. Међутим, незахвални Леонтије дахијма је издао Методија и угоднио његово убиство, после чега се завладичио. На његову душу се ставља грех и због смрти Хаџи Рувима Нешковића, боговађског архимандита.¹⁰ У повоју Устанка био је уз дахије које су га слале и на преговоре са устаницима. Међутим, када митрополит виде како се са великим успесима распламсала устаничка борба, он пребегне 1805. године из Београда победничкој устаничкој страни и убрзо поче да међусобно свађа Србе и да дојављује Турцима као њихов шпијун.

⁹ К. Ненадовић, II, 795-803, 819-820; Симо Милутиновић Сарајлија, *Србијанка*, прир. Душан Иванић, СКЗ, Београд, 1993, 82; Вук Стеф. Караџић, *Историјски списи*, II, *Сабрана дела Вука Караџића*, књ. XVI, прир. Радован Самарџић, Просвета, Београд, 1969, 99-101; Павле Јоанновић, *Историја најважнијих догађаја у Србији... са Историјом Ивана Југовића*, Службени гласник, Београд, 2004, 130; Милићевић, *Поменик*, 139-142.

¹⁰ Прота Матија Ненадовић о томе пише: „Кад Хаџи Рувим дочује да су кнезови у Ваљево похапшени, а он не хтедне бегати преко Саве, а лако је могао, него дође у Београд, јави се код владике Леонтија, а Леонтије није смео га сакрити него јави Агнлији. Овај пошље момке те Хаџи Рувима ухвате и на Варош-капији посеку, и после варошани измоле и сахране га код цркве.” - Прота Матија Ненадовић, *Мемоари*, прир. Теодора Петровић, Матица српска – СКЗ, 1969, 94.

Временом, почне да одговара и Русе од Срба, те придобије за ту борбу и руске представнике у Србији, Родофиникина и Теодора Ивановича Недобу. Сматра се да је завадио Милоја и Добрњца, те је после каменичке пропасти 1809. године побегао из Србије у Влашку. Године 1811. врати се поново у Србију. Испрва је боравио у Крагујевцу, где се привремено примирио, али не задуго, те почне поново да ровари против Устанка. Његова се антисрпска делатност нарочито интензивирала пред устаничку пропаст 1813. године, а поглавито се састојала у агилном ширењу малодушности. Овај је грчки туркофил ширио лажне вести како је „Кара-ђорђе болујући у Тополи умро. Да Светог Краља Кивот шкрипи; и то да је знак да Србија ове године мора пропасти”. Када је Карађорђе наложио Леонтију да попови и калуђери чине бденија за победу српског оружја, приповеда се да је митрополит на крају сваке литургије пакосно додавао: „Да ће господ спасти онога, који има лађу, да се у Немачку преко Дунава превести може”. Чак је и купио једну лађу за превоз народа на немачку страну. Поколебао је чету бранилаца Београда, обмануо је Вула Илића Коларца да побаца оружје у Мораву, преварио Карађорђа, укрцавши га у чамац за Земун. Потом се настани у Кишињеву, презрен од Срба. Као велики грешник (удружена издаја добротвора, владара, пастве, домовине) вели се да је оболео од неке болести, од које је боловао дуго и тешко. Шест је година лежао и у грудним се ранама распадао, црви га жива јели. У највећим мукама, попут Петра Добрњца, са душом није могао да се растави све док се није исповедио пред више духовника и српских војвода да је крив за смрт Методија, и да је радио на пропасти Србије. Тек тада, након неколико дана, испусти душу.¹¹ Описи страховитих самртних мука у најдубљем су сагласју са традицијама хришћанске покајничке књижевности у којој су распрострањени натуралистички призори трзања тела у самртној агонији, или мртвог тела у фази распадања. Функција оваквих казивања није само у предочавању чињеница о тријумфу правде, већ и у уливању страха од паклених мука осталим члановима заједнице, односно јасно се поручује да за разлику од праведника који радосно ишчекује смрт, грешник пребива у зебњи од предстојеће велике и дуготрајне казне, јер мука која не траје дуго није велика мука, односно, пакао је вечан.

Језивом смрћу, или пак мукотрпном болешћу бивају мучени и кажњени и учесници и помагачи издаје и убиства Војда Карађорђа Петровића.¹²

¹¹ П. Јоанновић, 136-137; К. Ненадовић, *Живот и дела Кара-Ђорђа и његови Војвода и јунака*, књ. I, Беч, 1883, 298-299; Ненадовић, II, 65-85; Радосав Перовић, *Грађа за историју Првог српског устанка*, Београд, 1954, 131-150; Милићевић, *Поменик*, 295-298; Милићевић, *Поглед у српску прошлост заостављен на последњем добу Карађорђевој влади, тј. од половине 1812. до септембра 1813. године*, прир. Милорад Радевић, у : *Настајање нове српске државе*, В. Плана, 2006, 165; Лазар Арсенијевић Баталака, *Историја српског устанка*, I, Београд, 1898, 277, 302-303; Јевсевије Поповић, *Општа црквена историја*, I-II, Бард-фин – Романов, Београд – Бања Лука, 2005, 630-631; Бранко Златковић, *Први српски устанак у говору и у твору, Анегдоте и сродне приповедне врсте усмене књижевности о Првом српском устанку*, Институт за књижевност и уметност – Фонд „Први српски устанак“, Београд – Аранђеловац, 2007, 136-138.

¹² Овде треба поменути и аналогију са појединостима убиства римског војсковође и императора Гаја Јулија Цезара (101-44. п.н.е). И Цезар је настрадао као жртва политичке завере у којој су учествовале и личности које су биле од Цезаровог највишег поверења, међу којима је био и Марко Јуније Брут, за кога се веровало да је Цезаров синиак или син. Како чувени Цезарови биографи, Плутарх и Светоније, сведоче, све учеснике Цезаровог убиства сустигла је неумољива освета. Наиме, после убиства, ни један није живео дуже од три године и није умро природном смрћу. После пораза код Филипа, Касије се пробурасио оном истом камом којом је убио Цезара. Ни Брут није пао у борби код Филипа, већ се после битке грудима бацио на свој голи мач, те издахне. Каска је погинуо код Филипа, а Децим Брут убијен је после битке код Мутине, а низ других пострадали су од гоњења триумвира Антонија, Октавијана и Лепида. - Плутарх, *Славни ликови антике, Избор*

Одмах по Карађорђевој мучком убиству, његов култ, праћен необичним и натприродним појавима, почиње снажно да се развија. Вождова гробна места у Радовању и Тополи убрзо постају светилишта која поседују и исцелитељску моћ. Казивања наводе како „многи од народа долазе са својим болестницима сваког младог Петка на овај гроб, и место гди је убијен Кара-Ђорђе, као и у самој Тополи, на тим местима моле се Богу преноћавају и кажу да се многи здрави и исцељени кући враћају!”¹³ Скрнављења Вождових гробова и премештања његових земних остатака праћена су космичким знамењима (муње, громови, град), а њихови извршитељи и наредбодавци бивају кажњени, како сопственом, тако и смрћу или болешћу својих ближних и даљих потомака. Сведоци казују како Карађорђеви посмртни остаци нису подлегли пропадљивости, већ су остали као „у жива човека”. Потом, ослобођен тела, Карађорђев дух појављује се сопственим крвницима као осветник у сну, али и на јави у улози заштитника српских светиња. У позније доба, у току познате Тополске буне 1877. године, када је српским експлозивима био разорен читав Карађорђев град, црква је сачувана, како традиција преноси, захваљујући посве необичним околностима. Наиме, док се пуковник Милутин Јовановић домишљао како да охрабри богобојажљиве војнике да са земљом сравне и преосталу Карађореву цркву, у глуво доба ноћи стражари око цркве „на једанпут опазе неко појављење, које је изгледало као грдан велики човек без главе, замотано као у бело платно, које се као сењка појављивало час овде час онде и летило око цркве”. Стражари се престраве од те утваре, па о томе известе и пуковника који се у то потом и лично увери, те буде принуђен да о необичним збивањима извести и српску Владу, која онда одустане од наума и тако читава остане Карађорђева црква у Тополи.¹⁴

Непосредни извршилац Вождовог убиства био је Никола Новаковић из левачког села Опарића за кога се приповеда да је и иначе био посве свиреп. У ноћи о Светом Аранђелу Гаврилу (13/26. јул) 1817. године он је у колиби на трлу Драгића Војкића у селу Радовању два пута ударио секиром Карађорђа, а онда је притрчао други Вујичин момак и одсекао главу Карађорђу. Вождовог пратиоца, Грка Наума Крнара, убију пушкама, па га обезглаве. Други извор тврди да је Никола секиром ударио Карађорђа у врат, па се од страха повукао, а онда се вратио, те му јатаганом одсекао главу. Наума скреше пушком и главу му одсече. Вели се да је по убиству Вожда Никола полудео и више времена у лудилу провео. Једном тако махнит упадне у реку Расину. Вода га однесе до воденичног точка који га самеле. Такође, казује се да му се и син разболи, у ранама се распадао и потом умро. А шеснаестогодишња кћерка је полудела баш онога дана када јој је отац убио Вожда. До краја живота по читаву је ноћ кукала на опарићком гробљу. Кућа се њихова затрла, кажу да су врата те куће затворена глоговим колцем.¹⁵

Много се приповедало и домишљало о судбини Вујице Вулићевића, непосредног организатора убиства. Да би сачувао сопствени живот, по наговору кнеза Милоша Обреновића, угодни је убиство Вожда. Вујица је у Устанку као храбар, мудар и праведан старешина био и посве одан Карађорђу.

из „Упоредних животописа”, превод и напомене Милош Н. Ђурић, Дерета, Београд, 2002, 333, 415; Гај Светоније Транквил, *Dvanaest rimskih careva*, Xavier, Beograd, 1999.

¹³ Исидор Стојановић, *Карађорђева смрт*, у: *Преодница свеобште историје света*, Београд, 1844. Овде наведено према: *Утемељење нове српске државности*, *Зборник са научног скупа и поводом њега*, прир. Н. Љубинковић, В. Плана, 1999, 52; К. Ненадовић, I, 462.

¹⁴ К. Ненадовић, I, XLIV-XLV.

¹⁵ Стојановић, нав. дело; К. Ненадовић, I, 453, 459-460, 473; М. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд, 1876, 151-153; Милићевић, *Карађорђе у говору и у твору*, Чигоја, Београд, 2002, 82-84.

После пропасти Првог устанка, Карађорђевој активности у Србији одвијају се преко Вујице као особе од посебног поверења. Њега је Карађорђе послао у Србију с намером да открије Милошу где је у Тополи сакривен новац за устаничке потребе. По доласку у Србију Карађорђе је тражио састанак са Вујицом, држећи да му од њега не прети издаја. Стога се, пред кнезом Милошем, Павле (Сретеновић) Лисовић залагао да, осим Карађорђа, треба ликвидирати и Вујицу као њему приврженог човека.¹⁶ Усмена традиција истиче да су они били орођени и кумством. Прекршаји против народне институције кумства спадају у најтеже грехове, јер је оно духовно сродство и светиња, те сеже, како пева једна народна песма, „до деветог колена”. Гласовита народна песма *Огњена Марија у паклу* описује и муке које трпе несрећници који су се огрешили о обичаје кумства.¹⁷ Реч је о неискупивом неделу, те се преноси како је Вујица, по убиству Црног Ђорђа, остао на једно око слеп, и то на оно којим је потајно гледао Вождово убиство у Драгићевој колиби. Вујицу је потом једнако гризла савест, па је 1818. године, недалеко од места злочина, начинио цркву коју народ прозове Покајницом.¹⁸ Године 1820. отишао је као депутат у Цариград и тамо због грчког устанка буде четири и по године утамничен. У затвору је научио да чита и пише. Пошто се вратио у Србију, обдарен од Турака пошто је убио Карађорђа, на њега кнез Милош постане завистан, те Вујицу развласти и одузме му све што је имао. Вујица оде у Азању, живећи тамо у крајњој беди. Последње године живота провео је у селу Грчац, у оскудици и самотно, остављен од рода. Вујица онда падне у болест, три године је боловао, отворених рана се мучио. Носили су га по црквама и манастирима, тражећи од народа опрост за убиство. Умро је 1828. године. Прича се да га је отровао побратим Гитарих из Селевца. Сахрањен је у темељу кусадачке цркве. Затрло му се најзад и семе.¹⁹

У традицији су веома распрострањена казивања која описују и тумаче драму која се одвија око Милоша Обреновића, а у вези са убиством Карађорђа, испрва Вожда, потом кума,²⁰ и најпосле политичког супарника. Пошто је до Милоша допрла вест да је у Србију стигао Карађорђе да уз помоћ грчких Хетериста поново отвори борбу против Турака за коначно ослобођење, Милоша су распињале неколике бојазни. С једне стране, претило му је угрожавање првенства и господства, а са друге, није га напуштала стрепња од поновног рата и страдања исцрпљеног народа. Милош је био заговорник ослобођења дипломатском стрпљивошћу и мудрошћу. Преноси се да се Милош дуго двоумио и предомишљао како да поступи. Одлуку о лишавању Карађорђа живота, каже се, донео је тешко и уз подршку и сагласност Марашли Али-паше и угледних српских старешина. Памти се да је Павле Лисовић рекао како „каменом у главу ту треба стучати, и тог Анту (Протића) и Вујицу па и Карађорђа, јербо је оно звер, па

¹⁶ Стојановић, 49; К. Ненадовић, I, 454; *Поменик*, 658-659.

¹⁷ Вук Стеф. Карацић, *Српске народне пјесме*, књ. II, Просвета, Београд, 1976, 18-20.

¹⁸ За ову цркву такође се и приповеда како ју је саградио Кнез Милош за оне новце које је Вујица нашао код Вожда када га је убио, па их Кнезу предао. – Милићевић, *Кнежевина*, 152.

¹⁹ Стојановић, 45; К. Ненадовић, I, 473-477; *Кнежевина*, 151-153; *Поменик*, 72-75; *Карађорђе у говору и у твору*, 82-84; Баталака, 304; Алекса Ивић, *Смрт Карађорђа, Летопис Матице српске*, год. XIX, књ. 344, св. 1, септембар-октобар, 1935, 1-10; Радош Љушић, *Вожд Карађорђе, биографија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005, 446-469.

²⁰ Карађорђе је венчао Милана Обреновића и децу му крштавао, а после је и Милошу двоје деце крстио (К. Ненадовић, I, 464). Милан и Милош су се 1805. окумили с Карађорђем, па је Вожд зарад кумства спасао Милоша кривице због које му је суђено у српском Совету (Баталака, 863, 875).

ће за њим скочити сав народ”,²¹ а Милошев снабдевач у Београду, Наум Ичко, предлагао је да би са њим требало урадити „оно што с прасетом за Божић”.²² Но, реализација наума није била ни мало једноставан задатак, већ сувише опасан и неизвештан подухват. Милош је стрепео од народа да ликвидира Вожда јавно, али и тајно од Бога, јер кривица сустиже и за убиство обичних људи, а камоли за српског избавитеља. Стога одлучи да проклетство понесе Вујица Вулићевић који, пошто успешно изврши Милошево наређење, по Лисовићу посла Карађорђевићу и Наумову главу Милошу у Београд. Обезглављена им је тела сахранио Драгић Војкић крај једног бреста, на који је урезао крстић. Жртве је опојао поп Вучко Поповић из Ацибеговаца.²³

Вели се да су Никола Новаковић и још један момак Павла Лисовића пред Милоша бацили Вождову одрубљену главу, рекавши: „Ево ти Господару главе Кара-Ђорђевиће, нећеш се више од њега бојати”. Крвава кумовска глава потресла је тада снажно кнеза Милоша, а кнегиња Љубица која се ту тада затекла, ожалила је кума и опрала му главу вином, над којом потом поче да проклиње убице, не знајући да је то злодело починио Милош. Пеја Ђурчија је потом одрао Карађорђевићу и Наумову главу и напунио их вуном,²⁴ а потом је Наум Ичко на сребрном тањиру однео Вождову главу везиру Маршли Али-паши. Образину Црнога Ђорђа, заједно са Наумовом, однели су у Цариград посебни царски чокадари.²⁵ За Вождову лобању се двојако приповеда. Пеја Ђурчија је обе лобање (Вождову и Наумову) кришом ноћу сахранио уза сами зид београдске велике цркве.²⁶ Када је рушена стара црква 1837. године да се нова зида, пронађене су главе, које је Пеја препознао по зубу који је фалио Карађорђу. Кнегиња Љубица заповеди те се Карађорђевића глава пренесе у Тополу и сахрани у гробу његове ћерке Полексије. Није смела да откопава Карађорђевићев гроб да сједини тело са главом, да се њеној деци или њојзи не деси каква несрећа.²⁷ Други, пак, сматрају да је однесена заједно са кожом у Цариград, па да су је тамо украли неки побожни Грци и спалили. Неки опет кажу да је уз тело Светозара, умрлог сина кнеза Александра, укопана у Тополи.²⁸

²¹ Стојановић, 49; К. Ненадовић, I, 454; *Поменик*, 658-659.

²² Стојановић, 49; Ненадовић, I, 454.

²³ Стојановић, нав. дело; К. Ненадовић, 459-462; *Кнежевина*, 152-153; *Карађорђе у говору*, 73-84; Ивић, нав. дело; Казивања попа Вучка из Ацибеговца о Карађорђевој погибији, *Гласник српске православне цркве. Стопедесетогодишњица Устанка у Србији 1804-1854*, Београд, 1954, 62-64; Љушић, 468-469.

²⁴ Находи се више приповедних верзија о судбини одрубљене Карађорђевиће главе. По једној, кнез Милош је Карађорђевићу главу дао једном београдском касапину да је одере. Неупућен у догађања, када је препознао чију ће главу морати да одере и препарира, несрећни касапин престравио се, но ипак је морао да изврши кнежеву заповест. Док је обављао најтежи посао у своме животу касапин добије грозницу и убрзо умре (Љушић, 469).

²⁵ К. Ненадовић, I, 464; М. Милићевић, *Додатак Поменику од 1888*, Београд, 1901, 177; Ивић, 8; Драгослав Страњаковић, *Велика госпођа кнегиња Љубица*, Вајат, Београд, 2001, 32-33.

²⁶ К. Ненадовић, I, XXXVI; У једном се извору наводи како их је опојао протопрезвитер београдски Јован . - Љушић, 470.

²⁷ К. Ненадовић, I, 464.

²⁸ *Додатак Поменику*, 177. Око судбине Карађорђевићевих земних остатака настало је мноштво занимљивих прича. Међутим, према релевантнијим подацима, сматра се да је одмах после убиства, у ноћи између 12. и 13. (25/26) јула 1817. године, Карађорђево тело без главе било сахрањено у Радовању, а лобања потом испред старе Саборне цркве у Београду. Две године касније (1819) кнегиња Љубица пренела је тело и сахранила у тополској цркви испред олтара. Тело је овде остало само неколико месеци, јер је кнез Милош саградио нову гробницу десно од улаза у цркву и 1820. године пренео тело и лобању (из Београда) и заједно их покопао. Београдски митрополит Агатангел и игумани манастира Вољавче и Благовештења, Михаил и Јосиф, том

Милош је убиством Вожда навукао грдан гнев народа, па је помишљао да избегне у Угарску за шта је тражио и дозволу, али се незадовољство убрзо стиша, јер је Милош разгласио лажну вест како је Карађорђе жив и како је у Цариград послата лажна глава.²⁹ Такође, тврди се да је Милоша почела да гризе савест. Ноћу се будио „и у дрхтавици рикао као во”. Искрсавала му је одсечена кумовска глава. Једном му се у сну као на јави прикаже Вожд проклињући га да се неће смирити уколико га не укопа у тополску цркву. Престрављени Милош повери се Љубици која онда преузме извршење премештања Карађорђевог тела. Љубица се о томе поверила Ранку Матејићу из Тополе да јој је Милош испричао како му се у сну јавио Карађорђе и да се она заузела да сахрани Карађорђево тело у цркву у Тополи. Љубица убрзо стане да спроводи дело. Пронађе сељака Милосава Н. из села Грбица у Крагујевачкој нахији који воловским колима оде, те са Драгићем Војкићем у највећој тајности ископају Карађорђево тело које није ни почело трунути. Отешу прост сандук који покривен сеном доведу с телом у Крагујевац. Ту Љубица каже своме момку Марку Јагњилцу да га смести у подрум свога дома у сандук који је претходно већ био припремио Ранко Матејић. Пошто је сандук био „кратак од једног фата као за обичне људе”, Јагњилац узме секиру, те му обе ноге испод колена у цевима пребије, па га у сандук згњечи и положи. Сутрадан је, по причању Ранка Матеића, Марко Јагњилац полудео и везана су га из Крагујевца одвели кући у Јагњило, где је ускоро умро.³⁰ Ранко је у Љубичином подруму упалио Вожду свећу, а сутра пред задушнице (1819. година) пренесе га у Тополу и сахрани у цркви, у гробницу пред дверима коју је Карађорђе „сам себи озидао за живота”. Тополски свештеник Јован га је опојао, а Ранко је ставио преко гроба ћилим. За то време Милош је био отишао у Пожаревац, и када се вратио Љубица му све по реду исприча и рече где је сахрањен, но Милошу не буде право што се гроб налази пред црквеним дверима.³¹ Дошавши једном у тополску цркву да се Богу моли, Милош се разљути када виде да се на гробу окупљају и лече људи. Због тога нареди те трећи пут изместише Вождово тело и сахранише га у гробу у дну цркве над којим поставише плочу од црвеног мермера чији натпис поручује како Турци дођоше главе Карађорђу. Ранко Матејић и поп Јован тада посведочише да је Вождово тело читаво као у жива човека и да није заударало. Својим га је рукама опипавао Ранко Матејић. При трећој Вождовој сахрани опело је вршио владика Мелентије Павловић. После погребља каже се „да је се од једанпут ведро небо натуштило, необични громови пуцали, град, киша, и олуја била, као да тела земља да пропадне. А причају и то, да је после тога Тополу 6 година град-туца узаман туко!” Зловољном и уплашеном Милошу за време ручка са владиком татарин донесе писмо с вешћу да су му се оба сина разболела и добила фрас. Милош се онда стаде кајати што је скрнавио Вождов гроб.

приликом су „гроб поч(ившег) Господара Ђорђа Пертовића посвети(ли)” и исправни парастос учинили. У зиду изнад гробнице кнез је тада поставио велику црвену мермерну плочу. Коначно, четврта Карађорђева сахрана обављена је 1930. године, после завршетка градње цркве Св. Ђорђа на Опленцу, када је његово тело из тополске цркве тамо пренето и свечано сахрањено. - Љушић, 472-473; Предраг Пајкић, *Карађорђева црква у Тополи*, Крагујевац, 1984, 11-13.

²⁹ Ивић, 8-9.

³⁰ Други извор помиње како је у догађајима премештања Карађорђевих земних остатака из Радовања у Тополу учествовао Танаско Ђиласовић на кога је због тога пало проклетство, те му одумрла лоза, оставши на женском потомству (предање је забележио Владета Коларевић, у: „1804“, Часопис Задужбинског друштва „Први српски устанак“, год. III, бр. 5, јул 2007, Орашац, 8).

³¹ К. Ненадовић, I, 468-470.

Да би га утешио владика Мелентије га стаде охрабривати, те рече да је Вождово тело као у свих других „мрцина”. Прича се да је дотле владика био добар и поштован, но после тога се одмах пропије и са женом заједно проневаљали и од сваког презрен буде. Када Љубица сазна да је Милош поново сахранио Карађорђа, оде у Тополу и тамо излечи оба сина, преноћивши са њима уз молитву на Карађорђевом гробу. Отада се увек на гробу читала молитва и увек је бивши у Тополи палила свећу на гробу. Када се деца здрава у Крагујевац врате, Милош сва приграбљена Карађорђева имања преда на обрађивање тополским сељацима, под условом да они то сачувају Карађорђевој породици, како је потом и било по изгнању Милошевом из Србије 1839. године.³² Милош је умро 1860. године. Приповеда се да му је у старости било сво лице у ранама.³³ И потоњу судбину Милошевог потомства народна традиција тумачи у кључу проклетства и казне за почињено издајство и кумоубиство. Милан Обреновић (1819-1839), старији син Љубичин и Милошев, други кнез од лозе Обреновића, умро је у двадесетој години живота, болујући од „тешке сухе болести”.³⁴ Михајло, трећи владалац од Обреновића, дошао је на престо 1839. године, после смрти брата Милана. На престолу је био до 1842. године, када је избегао у Аустрију. После очеве смрти, други пут је владао Србијом до 1868, када је свирепо убијен и измрцварен на топчидерском Кошутњаку. Смрћу кнеза Михајла искорени се породица Милошева. Од потомака Милошевог брата Јеврема Теодоровића Обреновића Србија је имала још два владара, Милана (кнез од 1868. до 1882, а краљ до 1889) и краља Александра. Потоњи је, заједно са супругом Драгом, убијен 1903. године у Београду, када је и сасвим нестала династија Обреновића.

Осим убиства Вожда Карађорђа, Кнезу Милошу се на душу стављају и греси за многа друга недела, између којих и одговорност за смрт двадесетак устаничких војвода.³⁵

Несрећа сустиже и Драгића Војкића на чијем је трлу у колиби у селу Радовању обезглављен Карађорђе. Он је ујутро по Вождовом убиству заклао два јагњета за душу жртвама, Карађорђу и Науму. За Драгића се прича да је пре убиства био добар газда и поштен човек, а после тога помру му сви у породици, сам остане, осиромаше и разболи се, али није могао душу да испусти, те су га носили по црквама за опроштење грехова. Када се 1845. године утврђивало место где је испрва погребен Карађорђе, Војкића донесу и он покаже место где заиста ископају Наумово обезглављено тело. Тада Драгић од окупљеног света потражи опроштај како би могао да испусти душу. Кмет Милија Н. из Селавца га запита да ли је знао да ће Вожда убити, а када он одговори да није и да га Бог кажњава зато што се то на његовом имању збило, кмет га трипут закле, те је Драгић на путу до куће, у воловским колима испустио душу, а народ га је потом благосиљао.³⁶

³² К. Ненадовић, I, XXXVI и 470-473.

³³ Исто, 480.

³⁴ *Поменик*, 470.

³⁵ Вид. Миле Недељковић, *Вождове војводе, број и судбина војсковођа у Првом српском устанку*, Фонд „Први српски устанак“, Аранђеловац, 2002, 40-43.

³⁶ Стојановић, 51-52; К. Ненадовић, I, 462. Милан Милићевић помиње некакво писмо из Баничине у коме се тврди да је „сам Драгић убио Карађорђа сикиром. Драгић је, после, погинуо од коња. Водио, веле коња на воду, везавши га себи за појас, а на обрамци носио котлове. Кад на води, при спуштању, котлови звекну, коњ се поплаши, и Драгића повуче, те га, у трчању, свега издроби, и међу два дрвета заглави, где он и умре” (*Кнежевина*, 152). Очигледно да је услед приповедне распрострањености теме, дошло до мешања личности, па су се неке од препознатљивих појединости из судбине Николе Новаковића везале за Драгића Војкића.

Напоследку, и Карађорђева смрт се тумачи као последица и казна за издају, што је оставио народ 1813. године и пребегао у Аустрију. Његово тело је као најсветија жртва узидана у темеље нове државе. О мотивима Николе Новаковића због којих је извршио убиство Карађорђево двојачко се приповеда. Једне приче казују да је Никола био киван на Карађорђа што му је због некаквих злих дела убио брата, те га је тако убиством покајао.³⁷ Међутим, Милићевић наводи како му је владика Јанићије Нешковић, игуман каленићки, у Левчу казивао да му је Никола Новаковић причао да му Карађорђе није учинио никакво зло, нити кога убио, него је био на њега киван што је оставио сиротињу која онако грдно пострада. То потврђују и Николени кућани.³⁸ Осим напуштања Србије, Карађорђу се приписују и други тешки грехови – оцеубиство и братоубиство. У јеку турске одмазде 1813. године, беспомоћни народни представници, пренаглашавањем Вождове кривице, ублажавали су колективну одговорност народа. Архимандрит манастира Благовештење рудничко, Григорије Радојчић, сву је кривицу пред Турцима бацао на њега као хајдука, опомињући се његових великих грехова да је „свога оца убио, брата обесио и матери своју термку на главу турио и да је у Њемачку са своји ајдуци и аранбашама побегао и преко пет стотина глава јесте својом руком осјекао, калуђере секао, попове топузом пребијао и свако чудо чинио, што се не може описати”.³⁹ Посебно се за време владавине династије Обреновића много тога ружног износило о Карађорђу, поготово на рачун његовог бездушност опхођења према народу. Анегдота коју је забележио Милан Милићевић, иначе, обреновићевски оријентисан, преноси један разговор сељака о актуелним политичким догађајима, у којима је главна тема била зулум Обреновића. Да би скренуо разговор са теме, један од сељака упита: „Да ли је и за Карађорђева времена било зулума?” На то му други одговора: „Е, мој брате, било је како да није; било је зулума да пропишти материно млеко; али се онда ратовало с Турцима, па је то друга ствар. Ја сам слушао, вели тај сељак даље, да је Карађорђе сам, својом руком, убио сто људи крштених Срба, па је њему све Бог опростио за то што је ришћанлук ослободио од Турака!!”⁴⁰

На основу претходно сопштеног дела традицијске грађе да се закључити како се Карађорђев култ дубоко укоренио у народој, али знатно и у црквеној традицији.⁴¹ Међутим, иако је Карађорђев црквени култ био широко распрострањен, посебно подупиран династичким црквеним задужбинарством, ипак га српска црква није могла званично канонизовати, будући да је потенцијални кандидат починитељ поменутих неискупивих грехова. Ни у систему народног обичајног и кривичног права за такве преступе не постоје оправдања нити изузеци. Поменимо узорни пример из народне песме *Урош и Мрњавчевићи* која пева о драматичном спору између српских великаша око поделе власти.

³⁷ *Кнежевина*, 152; Ненадовић, I, 459.

³⁸ *Додатак Поменику*, 177.

³⁹ А. Ивић, *Нови подаци за проучавање српског устанка*, Загреб, 1915, 31–32; вид. и Н. Љубинковић, *Различно сагледавање и тумачење историјских превирања у зависности од карактера и друштвеног статуса појединца, Утемељење нове српске државности*, В. Плана, 1999, 169–182.

⁴⁰ *Карађорђе у говору*, 85.

⁴¹ У својој докторској дисертацији, а потом и објављеној студији, Леонтије Павловић проучавао је појаве зачињања и канонизације црквених култова личности у Срба и Македонаца. Међутим, иако је Карађорђев култ знатна и распрострањена појава, занимљиво је да Павловић ништа о томе не помиње, чак и упркос томе што је исцрпно наводио и многе друге култове који су далеко мање значајни и развијени од Карађорђевог - Леонтије Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца, историјско-етнографска расправа*, Народни музеј Смедерево, посебно издање књ. 1, Смедерево, 1969.

Марко Краљевић се ту појављује у улози праведног судије, те одлучује у корист нејака Уроша. Краљ Вукашин, озлојеђен синовљевом пресудом, почне ханцаром да гони Марка, који се онда даде у бег пред гневним родитељем, „јер се њему, брате не пристоји/ са својим се бити родитељем”.⁴² У невољи Марко налази заклон у „бјелој Самодрежи цркви”, што јасно имплицира да је његов поступак угодан и Богу, али и народном осећању правде који изричито санкционише повреде светиње крвног сродства.

По злу је у ондашњој Србији био чувен и Марко Штитарац. Приписују му се многа недела. Радио је 1815. године о издаји Стојана Чупића. На његову душу се стављају греси убистава војводе Симе, капетана Зујаловића, војводе Дринчића. У манастиру Каони отровао је проту Николу Смиљанића који је тада одбио да пије пачју крв, јер је био пост, а Ђука Стојићевић пио и спасио се. Убио је и владику Хаци-Мелентија Никшића и још двојицу дечака. Због тога га Милош награди да буде над Поцерином старешина, а претходно и Мачвом. Убијао је без опреза, псовао и пуцао у уста. Наређивао је да му девојке и момци играју пред црквом за увесељење. Бешчастни је девојке, пуцао насумице у колу. Укопан је код добрићке цркве у Поцерини до гроба Милоша Поцерског. Постоји живо предање у народу да је боловао три године, жив се распадао, црви га разнели. Као великом грешнику који је проливао крв незаштићених и сиротиње, земља га не прима. Гроб му се проваљује, те му се није могла поставити плоча, него стоји и данас прислоњена. На месту гробном зија провалија која се не може засути, расте над њом татула, коприва и коров. Гнезде се гуштери, гује се увек ту виде.⁴³ У народној традицији гробна места великих крвника, или пак издајника народа, сматрају се нечастивим просторима. О некој „рупчаги” крај Крушевца говори се као о месту где се некада налазио гроб Вука Бранковића кога су Турци поштовали. Међутим, када су Срби под Карађорђеом освојили Крушевац, ископали су кости, спалили их и пепео развејали по ветру, а место где су оне биле ружили су после како се најгоре може.⁴⁴

Народно обичајно и кривично право, по правилу, претходи систему грађанског права. Ова два система могу да трају напоре, некада у сагласју, али и у веома опречном односу. Грађански законици једног друштва често се угледају на законике других заједница које имају дужу законодавну традицију и праксу, па су по пореклу страни и увезени, односно недовољно адаптирани у новој средини, те и неприлагођени народном животу. На пример, крвна освета у неким племенским заједницама је легитимна, чак и свети чин и обавеза саплеменика, докле је у грађанском праву санкционисана и кажњива. Међутим, канонизација народног права подразумева велике потешкоће јер оно, за разлику од грађанског, није систематизовано, записано и лако досупно, него је, по правилу, утемељено у традицији и усмено егзистира. Стога, узимајући у обзир често малобројне документе, истраживачи народног права упућени су на информаторе који са потешкоћама успевају да изразе оно што природно осећају и што су традицијски усвојили, те се за реконструкцију народног обичајног и кривичног права усмено народно стваралаштво сматра једним од најдрагоценијих извора. У њему се, према резултатима некојих српских и јужнословенских истраживача и научника,⁴⁵ очитује богатство и сложеност правних мисли, обичаја и поступака.

⁴² Вук, *Српске народне пјесме*, II, 141-146.

⁴³ К. Ненадовић, II, 643-651; *Поменик*, 854-856.

⁴⁴ *Кнежевина*, 745.

⁴⁵ Валтазар Божић, Вук Врчевић, Мићун Павићевић, Иван Строхал, А. Радић, Коста Војновић, Федро Чулиновић.

Најпре се запажа императивна тежња ка задовољењу правде, односно недвосмислен је захтев да се према свакоме једнако поступа, да се свакоме и за свашта мери једнаком мером и да свако буде одговоран за сопствене поступке. О томе начелно сведоче и бројне добро знане пословице - *Ко зло чини ваља зло и да дочека; Од добра ће добро, а од зла и зло доћи; Каква сетва таква жетва; Ко другоме јаму копа сам у њу пада; Свака секира себи маљ начини; Ни по бабу ни по стричевима, већ по правди Бога великога; Што је право и Богу је драго.*

Литература:

- Арсенијевић, Лазар Баталака, *Историја српског устанка*, I, Београд, 1898.
Гласник српске православне цркве. Стопедесетогодишњица Устанка у Србији 1804-1854, Београд, 1954.
- Златковић, Бранко, *Први српски устанак у говору и у твору, Анегдоте и сродне приповедне врсте усмене књижевности о Првом српском устанку*, Институт за књижевност и уметност – Фонд „Први српски устанак“, Београд – Аранђеловац, 2007.
- Ивић, Алекса, *Нови подаци за проучавање српског устанка*, Загреб, 1915.
- Ивић, Алекса, *Смрт Карађорђа, Летопис Матице српске*, Год. СІХ, књ. 344, св. 1, септембар-октобар, 1935.
- Историјски гласник*, 1-2, Београд, 1954.
- Јоанновић, Павле, *Историја најважнијих догађаја у Србији са Историјом Ивана Југовића*, Службени гласник, Београд, 2004.
- Караџић, Вук Стеф, *Српски рјечник* (1818), *Сабрана дела Вука Караџића*, прир. Павле Ивић, Просвета, Београд, 1966.
- Караџић, Вук Стеф, *Историјски списи*, II, *Сабрана дела Вука Караџића*, књ. XVI, прир. Радован Самарџић, Просвета, Београд, 1969.
- Караџић, Вук Стеф, *Српске народне пјесме*, књ. друга, Просвета, Београд, 1976.
- Љубинковић, Ненад, *Различито сагледавање и тумачење историјских превирања узависности од карактера и друштвеног статуса појединца, Утемељење нове српске државности*, В. Плана, 1999, 169–182.
- Љушић, Радош, *Вожд Карађорђе, биографија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005.
- Милићевић, Милан Ђ, *Кнежевина Србија*, Београд, 1876.
- Милићевић, Милан Ђ, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијег доба*, Београд, 1888.
- Милићевић, Милан Ђ, *Додатак Поменику од 1888*, Београд, 1901.
- Милићевић, Милан Ђ, *Поглед у српску прошлост заустављен на последњем добу Карађорђеове владе, тј. од половине 1812. до септембра 1813. године*, прир. Милорад Радевић, у: *Настајање нове српске државе*, Велика Плана, 2006.
- Милићевић, Милан Ђ, *Карађорђе у говору и у твору*, Чигоја, Београд, 2002.
- Милутиновић, Симо Сарајлија, *Србијанка*, прир. Душан Иванић, СКЗ, Београд, 1993.
- Недељковић, Миле, *Вождове војводе, број и судбина војсковођа у Првом српском устанку*, Фонд „Први српски устанак“, Аранђеловац, 2002.
- Ненадовић, Константин Н, *Живот и дела Кара-Ђорђа и његови Војвода и јунака*, књ. I и II, Беч, 1883, 1884.

- Ненадовић, Матија Прота, *Мемоари*, прир. Теодора Петровић, Матица српска – СКЗ, 1969.
- Павловић, Леонтије, *Култови лица код Срба и Македонаца, Историјско-етнографска расправа*, Народни музеј Смедерево, Смедерево, 1969.
- Пајкић, Предраг, *Карађорђева црква у Тополи*, Крагујевац, 1984.
- Перовић, Радосав, *Грађа за историју Првог српског устанка*, Београд, 1954.
- Плутарх, *Славни ликови антике, Избор из „Упоредних животописа“*, превод Милош Н. Ђурић, Дерета, Београд, 2002.
- Поповић, Јевсевије, *Опита црквена историја*, I-II, Бард-фин – Романов, Београд-Бања Лука, 2005.
- Казивања о српском устанку 1804*, приредила Драгана Самарџић, СКЗ, Београд, 1980.
- Svetonije, Gaj Trankvil, *Dvanaest rimskih careva*, Xavier, Beograd, 1999.
- Стојановић, Исидор, *Карађорђева смрт*, у: *Преодница свеобште историје света*, Београд, 1844.
- Страњаковић, Драгослав, *Велика госпођа кнегиња Љубица*, Вајат, Београд, 2001.
- Čulinović, Fedro, *Narodno pravo, zbornik pravnih misli iz naših narodnih umotvorina*, Beograd, 1938.
- „1804“, Часопис Задужбинског друштва „Први српски устанак“, год. III, бр. 5, Орашац, 2007.